

O‘ZBEKISTON SUG‘URTA BOZORI

VOL. 3 ISS:3 (2026)

INSURANCE MARKET OF UZBEKISTAN СТРАХОВОЙ РЫНОК УЗБЕКИСТАНА

INSURANCE

TOSHKENT DAVLAT
IQTISODIYOT UNIVERSITETI

TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF ECONOMICS

№	MUNDARIJA	Page
1.	TOVARLAR AUDITI NATIJALARINI AUDITORLIK HISOBOTIDA AKS ETTIRISH TARTIBI <i>Ibragimov Mansur Mardonovich, Qurbonov Muhammadali Bahodirovich</i>	4
2.	O'ZBEKISTONDA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISH <i>Shirinov Uchqun Abduxalilovich, Shirinova Obida Toshpulatovna</i>	8
3.	ORGANIZATION OF AN AUDIT OF THE MOVEMENT OF FIXED ASSETS BASED ON INTERNATIONAL STANDARDS REQUIREMENTS <i>Ibragimov Mansur Mardonovich, Orzumurodova Farangiz Damirovna</i>	12
4.	QURILISH TASHKILOTLARIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI <i>Po'latov Xudoyberdi Uktamovich, Qo'chqorov Muslimbek Bobojon o'g'li</i>	16
5.	SAVDO KORXONALARIDA TOVAR OPERATSIYALARI AUDITINING TASHKILY TA'MINOTI <i>Ibragimov Mansur Mardonovich, Tursunboyev Sarvar Shuxrat o'g'li</i>	19
6.	SAVDO KORXONALARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Po'latov Xudoyberdi Uktamovich</i>	24
7.	TURIZM KORXONALARIDA HISOB SIYOSATINI SHAKLLANTIRISH <i>Ibragimov Mansur Mardonovich</i>	27
8.	KORXONALARDA MEHNAT HAQI HISOBI VA NAZORATINING INNOVATSION MEXANIZMLARI <i>Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna, Davronov Miraziz Baxtiyor o'g'li</i>	30
9.	XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA ASOSIY VOSITALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Shirinov Uchqun Abduxalilovich, Bahodirova Madinabonu Ixtiyor qizi</i>	33
10.	MEHNAT HAQI HISOBI VA AUDITINING ZAMONAVIY METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna, Yusupov Shavkar Xushvaqt o'g'li</i>	37
11.	KORXONALARDA MEHNAT HAQI HISOBI VA AUDITINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH <i>Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna, Akmalov Ilg'or Nazirovich</i>	41
12.	XIZMAT KO'RSATUVCHI KORXONALARDA XARAJATLAR HISOBI VA KALKULYATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Po'latov Xudoyberdi Uktamovich, Toshbekov Firdavs Abdurauf o'g'li</i>	44
13.	XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TOVAR-MODDIY ZAHIRALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Shirinov Uchqun Abduxalilovich, Bahodirova Madinabonu Ixtiyor qizi</i>	47
14.	ASOSIY VOSITALARNI HISOB OBYEKTI SIFATIDA TASNIFLASH VA BAHOLASHNI MHXS ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH <i>Shirinov Uchqun Abduxalilovich, Shakarov Shahzod Sobir o'g'li</i>	52
15.	XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARNING KREDIT VA QARZ MABLAG'LARIDAN FOYDALANISH HISOBINI VA TAHLILINI TAKOMILLASHTIRISH <i>Mahmudova Go'zal Samadjon qizi</i>	56

“O‘ZBEKISTON SUG‘URTA BOZORI” JURNALI TAHRIR KENGASHI A‘ZOLARI

1. Teshabayev To‘lqin Zakirovich (Kengash raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, i.f.d. prof.).
2. Fayziyev Orifjon Olimovich (Kengash raisi o‘rinbosari, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi direktor o‘rinbosari).
3. Azimov Rustam Sadikovich (O‘zbekinvest eksport-import sug‘urta kompaniyasi AJ Bosh direktori, i.f.d. prof.).
4. Mehmonov Sultonali Umaraliyevich (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti prorektori, i.f.d., prof.).
5. Abduraxmonova Gulnora Qalandarovna (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti prorektori, i.f.d. prof.).
6. Xudoyqulov Sadirdin Karimovich (TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy tadqiqot markazi direktori).
7. Xalilov Oybek Nasirovich (O‘zbekiston sug‘urta bozori professional ishtirokchilari Uyushmasi Kengash raisi).
8. Qo‘ldoshev Qamariddin Mansurovich (TDIU “Sug‘urta ishi” kafedrasida professori, i.f.d., Bosh muharrir).
9. Zaynalov Jahongir Rasulovich (Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Moliya” kafedrasida mudiri, i.f.d. prof.).
10. Shennayev Xo‘jayor Musurmanovich (TDIU “Sug‘urta ishi” kafedrasida mudiri, DSc, prof.).
11. Boyev Habibullo Ismoilovich (TDIU “Soliq va soliqqa tortish” kafedrasida professori, i.f.d.).
12. Nurullayev Abdulaziz Sirojiddinovich (TDIU “Sug‘urta ishi” kafedrasida dotsenti, i.f.d.).
13. Merident Randles (FSA, MAAA. Prinsipal & Consulting Actuary. Senior Consultant, UNDP-Milliman Global Actuarial Initiative).
14. Ong Xie (FIA, FSAS. Program Manager, UNDP-Milliman Global Actuarial Initiative. Pronouns: She/Her).
15. Yadgarov Akram Akbarovich (TDIU “Yashil iqtisodiyot” kafedrasida professori, i.f.d.).
16. Yuldashev Obiddin Toshmurzayevich (TDIU magistratura dekan muovini, i.f.d.).
17. Maxmudov Akbar Abduxamidovich (Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti rektori, PhD, dotsent).
18. Axrorov Zarif Oripovich (TDIU Samarqand filiali “Moliya, soliq va bank ishi” kafedrasida mudiri, i.f.d., dotsent).
19. Qurbonov Xayrulla Abdurasulovich (TDIU Xalqaro va milliy reytinglar bilan ishlash bo‘limi boshlig‘i, i.f.n. dots.).
20. Raxmatullayev Botirjon Abduxamidovich (Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti. Akademik faoliyat bo‘yicha prorektor PhD, dotsent).
21. Musaxonzoda Ikromjon Sobirxon o‘g‘li (TMC institute “Milliy ta‘lim yo‘nalishlari akademik faoliyat va ilmiy ishlar” bo‘yicha prorektor, PhD).
22. Hasanov Xayrulla Nasrullayevich (TDIU Besh tashabbus markazi bo‘lim boshlig‘i, PhD).
23. Kenjayev Ilxom G‘iyozovich (TDIU magistratura dekan muovini, PhD, dots.).
24. Imomov Hamdilla Hamdamovich (TDIU “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar” kafedrasida professor v.b., i.f.n.).
25. Baratova Dinara Alisherovna (TDIU “Sug‘urta ishi” kafedrasida dotsenti, PhD. Tahririyat kengashi kotibi).
26. Agzamov Avazxon Talgatovich (TDIU “Soliq va soliqqa tortish” kafedrasida professori, PhD).
27. Nomozova Qumri Isoyevna (Bank moliya akademiyasi dotsenti, PhD).
28. Xamdamiyev Shoh-Jaxon Raxmat o‘g‘li (TDIU “Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar” kafedrasida dotsenti, PhD).
29. Maxmudov Samariddin Baxriddinovich (“Ma‘mun” universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasida dotsenti, PhD).
30. Abduturapova Dildora Farxodjon qizi (“Ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish” bo‘limi bosh mutaxassisi, PhD).
31. Abdusattarova Dildora Baxodirovna (TDIU “Soliq va soliqqa tortish kafedrasida” dotsenti).
32. Nosirov Jasur Tursunpulotovich (Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti “Akademik faoliyat va registrator” departamenti rahbari, PhD, dotsent).
33. Adilova Gulnur Jorabayevna (TDIU “Sug‘urta ishi” kafedrasida dotsenti, PhD.).
34. Malikova Dilrabo Mo‘minovna, (TDIU Samarqand filiali "Moliya, soliq va bank ishi" kafedrasida dotsenti, PhD).
35. Bobomurotova Manzura Panji qizi (TDIU “Soliq va soliqqa tortish” kafedrasida assistenti, PhD).

XIZMAT KO'RSATUVCHI KORXONALARDA XARAJATLAR HISOBI VA KALKULYATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Po'latov Xudoyberdi Uktamovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti PhD dotsent v.b.

ORCID:0000-0002-7304-603X,

e-mail: pulatov.xudoyberdi@gmail.com

Toshbekov Firdavs Abdurauf o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti magistr

ORCID: 0009-0001-4285-7091,

e-mail: firdavstoshbekov15@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada xizmat ko'rsatuvchi korxonalarida xarajatlar hisobini tashkil etish va mahsulot (xizmat) tannarxini kalkulyatsiya qilishning nazariy-uslubiy asoslari tadqiq etilgan. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasida xarajatlarni guruhlash, ularni hisob obyektlari bo'yicha taqsimlash, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida hisob yuritish hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari talablariga mos ravishda kalkulyatsiya tizimini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijasida xizmat ko'rsatuvchi korxonalarida xarajatlar hisobining shaffofligi va operativligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: xizmat ko'rsatish sohasi, xarajatlar hisobi, tannarx kalkulyatsiyasi, MHXS, xizmat tannarxi, raqamli iqtisodiyot, boshqaruv hisobi, kalkulyatsiya usullari, bilvosita xarajatlar, moliyaviy hisobot.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations of organizing cost accounting and calculating the cost of products (services) in service enterprises. The study also highlights issues related to the classification of costs in the service sector, their allocation according to accounting objects, the organization of accounting based on modern digital technologies, and the improvement of costing systems in accordance with the requirements of International Financial Reporting Standards (IFRS). As a result of the research, scientific and practical recommendations aimed at increasing the transparency and efficiency of cost accounting in service enterprises were developed.

Keywords: service sector, cost accounting, cost calculation, IFRS, service cost, digital economy, management accounting.

Абстрактный: В данной статье исследованы теоретико-методологические основы организации учета затрат и калькуляции себестоимости продукции (услуг) на предприятиях сферы услуг. Освещены вопросы группировки затрат в сфере услуг, их распределения по объектам учета, организации бухгалтерского учета на основе современных цифровых технологий, а также совершенствования системы калькуляции в соответствии с требованиями Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации, направленные на повышение прозрачности и оперативности учета затрат на предприятиях сферы услуг.

Ключевые слова: сфера услуг, учет затрат, калькуляция себестоимости, МСФО, себестоимость услуг, цифровая экономика, управленческий учет.

Kirish (Введение/Introduction).

Jahon iqtisodiyotida xizmat ko'rsatish sohasi yalpi ichki mahsulotning asosiy qismini shakllantiruvchi muhim tarmoqlardan biri hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish faoliyatining ko'lami kengayib, yangi xizmat turlari va ularni amalga oshirish mexanizmlari shakllanmoqda. Ayniqsa, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar hisobini tashkil etish va xizmat tannarxini aniq hisoblashga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda.

Xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar hisobi nafaqat moliyaviy natijalarni aniqlash vositasi, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilishning muhim axborot manbai sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu bois xizmat tannarxini shakllantirish, xarajatlarni to'g'ri guruhlash hamda ularni kalkulyatsiya obyektlari bo'yicha taqsimlash bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlar ushbu tarmoqda zamonaviy boshqaruv va hisob tizimlarini joriy etishni talab qilmoqda. Bu esa xizmat ko'rsatuvchi korxonalarida xarajatlar hisobi va kalkulyatsiyasini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Обзор литературы/Literature review). "Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarida xarajatlar hisobi va kalkulyatsiyasini takomillashtirish"

Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarida xarajatlar hisobi va mahsulot (xizmat) tannarxini kalkulyatsiya qilish masalasi zamonaviy boshqaruv hisobi tizimining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro

amaliyotda bu jarayon asosan **IFRS va IAS standartlari**, shuningdek, boshqaruv hisobi konsepsiyalari asosida tartibga solinadi. Xususan, xarajatlarni tan olish va ularni davrlar bo'yicha taqsimlash prinsiplari **IAS 2 "Inventories"** hamda **IAS 1 "Presentation of Financial Statements"** standartlarida belgilangan [1].

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda xizmat ko'rsatish sohasida xarajatlarni hisobga olish ishlab chiqarish korxonalaridan farqli ravishda murakkabroq ekanligi ta'kidlanadi. Chunki xizmatlar nomoddiy bo'lib, ularni bevosita xaziralash imkoniyati yo'q, shu sababli xarajatlarni bevosita va bilvosita guruhlarga ajratish muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Bu esa kalkulyatsiya jarayonining aniqligini oshiradi.

So'nggi yillarda **Activity-Based Costing (ABC)** – faoliyatga asoslangan xarajatlar tizimi keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv xarajatlarni an'anaviy taqsimlash o'miga ularni real faoliyat turlari bo'yicha aniqlash imkonini beradi. Tadqiqotchilar ABC tizimi xizmat ko'rsatish korxonalarida tannarxni aniqroq shakllantirishga xizmat qilishini ta'kidlashadi [3].

Bundan tashqari, **Cost-Volume-Profit (CVP) tahlili** xizmat ko'rsatuvchi korxonalarida rentabellikni baholash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim vosita sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv xarajatlar, hajm va foyda o'rtasidagi bog'liqlikni matematik model asosida tahlil qilish imkonini beradi [4].

Milliy amaliyotda xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar hisobini yuritish hali ham an'anaviy yondashuvlarga asoslangan bo'lib, ko'plab korxonalarida bilvosita xarajatlarni taqsimlashning soddalashtirilgan

usullari qo'llanilmoqda. Bu esa tannarxning aniq shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [5].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xarajatlar hisobini avtomatlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. ERP tizimlari va buxgalteriya dasturlari (SAP, 1C, Oracle Financials) xizmatlar tannarxini real vaqt rejimida hisoblash va tahlil qilish imkonini bermoqda [6].

Shuningdek, xalqaro tadqiqotlarda xizmat ko'rsatish korxonalarida "lean accounting" (tejamkor hisob) yondashuvi samaradorligi tahlil qilingan bo'lib, u ortiqcha xarajatlarni qisqartirish va jarayonlarni optimallashtirishga qaratilgan [7].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xarajatlar hisobini takomillashtirishda ichki boshqaruv hisobi tizimini kuchaytirish, javobgarlik markazlarini aniqlash hamda budjetlashtirish tizimini joriy etish muhim omillardan biridir [8].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobi va kalkulyatsiyasini takomillashtirish uchun xalqaro standartlar, ABC tizimi, raqamli texnologiyalar va boshqaruv hisobi instrumentlarini integratsiya qilish zarur [9].

Tadqiqotni amalga oshirishda foydalanilgan usullar (Методы /Methods).

Ushbu tadqiqot "Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobi va kalkulyatsiyasini takomillashtirish" mavzusini o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning metodologik asosini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IAS/IFRS), boshqaruv hisobi konsepsiyalari hamda milliy buxgalteriya hisobi me'yoriy-huquqiy hujjatlari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullari kompleks qo'llanildi. **Tahlil va sintez usuli** orqali xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar hisobining mavjud holati o'rganildi va ularning tarkibiy elementlari aniqlashtirildi. **Induksiya va deduksiya usullari** yordamida xalqaro amaliyotdagi xarajatlar hisobining umumiy tamoyillaridan milliy amaliyot uchun amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

Shuningdek, **qiyosiy tahlil usuli** asosida xizmat ko'rsatish korxonalarida qo'llanilayotgan an'anaviy xarajatlarni hisobga olish usullari bilan zamonaviy yondashuvlar (Activity-Based Costing, Lean Accounting, CVP tahlil) solishtirildi. Bu yondashuv mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini aniqlashga imkon berdi.

Tadqiqotda **statistik va iqtisodiy tahlil usullari** ham qo'llanilib, xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlar tarkibi, ularning o'zgarish dinamikasi hamda tannarx shakllanishiga ta'siri baholandi. Ushbu jarayonda vertikal va gorizontal tahlil elementlari ham ishlatildi.

Bundan tashqari, **sistemali yondashuv** asosida xarajatlar hisobi va kalkulyatsiya jarayoni yagona boshqaruv tizimi sifatida ko'rib chiqildi. Xarajat markazlari, javobgarlik markazlari va budjetlashtirish tizimi o'zaro bog'liq elementlar sifatida tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida **modellash va abstraksiyalash usullari** qo'llanilib, xizmat ko'rsatish korxonalarida xarajatlarni taqsimlash va tannarxni aniqlashning takomillashtirilgan modeli ishlab chiqildi. Ushbu model xarajatlarni faoliyat turlari bo'yicha aniqroq taqsimlashga yo'naltirilgan.

Umuman olganda, qo'llanilgan metodologik yondashuvlar xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobi va kalkulyatsiya tizimini xalqaro standartlar va zamonaviy boshqaruv hisobi talablari asosida takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalarlar (Анализ и результаты/Analysis and results).

Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobi va kalkulyatsiya tizimini takomillashtirish masalasi bo'yicha olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu sohada xarajatlarni shakllantirish, tasniflash va taqsimlash jarayonlari hali ham ko'plab korxonalarda an'anaviy buxgalteriya yondashuviga tayangan holda amalga oshirilmoqda. Amaliyotda xarajatlar odatda bevosita va bilvosita xarajatlarga ajratilib, ularni taqsimlashda asos sifatida tushum hajmi, ish haqi fondi yoki xizmatlar soni kabi umumiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Bunday yondashuv oddiy va qulay bo'lishiga qaramasdan, xizmatlar sektorining murakkab iqtisodiy tabiatini to'liq aks ettira olmaydi.

Xizmat ko'rsatish sohasining o'ziga xosligi shundaki, bu yerda ishlab chiqarish jarayoni bilan iste'mol jarayoni bir vaqtda sodir bo'ladi, xizmatlar moddiy zaxira ko'rinishida saqlanmaydi hamda ularning qiymati ko'proq jarayonlar sifati va resurslardan foydalanish darajasiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli xarajatlarni faqat umumiy bazaga proporsional taqsimlash natijasida iqtisodiy qarorlar uchun zarur bo'lgan real ma'lumotlar buzilishi mumkin.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar tarkibida eng katta ulush mehnatga haq to'lash xarajatlari to'g'ri keladi. Bu holat xizmatlar ishlab chiqarish jarayonida inson kapitali asosiy ishlab chiqarish omili ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ijtimoiy ajratmalar, boshqaruv xarajatlari, ijara to'lovlari hamda IT

va raqamli infratuzilma xarajatlari ham umumiy xarajatlar tarkibida sezilarli o'rin egallaydi. So'nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari natijasida dasturiy ta'minot, axborot tizimlari, onlayn platformalar va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari keskin oshganligi kuzatilmog'na, bu esa xarajatlar strukturasi murakkablashayotganini ko'rsatadi.

Amaldagi kalkulyatsiya tizimlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda bilvosita xarajatlar soddalashtirilgan usullar asosida taqsimlanadi. Masalan, umumiy ma'muriy xarajatlar ko'pincha tushum yoki ish haqi fondiga nisbatan bir xil foizda taqsimlanadi. Bu yondashuv ayrim xizmat turlarining haqiqiy tannarxini aniq aks ettirmaydi va natijada noto'g'ri rentabellik ko'rsatkichlari shakllanishiga olib keladi. Ayrim xizmatlar sun'iy ravishda yuqori foydali sifatida ko'rsatilsa, boshqalari esa asossiz ravishda zararli deb baholanishi mumkin.

O'tkazilgan tahlillar shuni ham ko'rsatadiki, xarajat markazlari va javobgarlik markazlari ko'plab korxonalarda to'liq shakllantirilmagan yoki ular faqat formal ko'rinishda mavjud. Bu esa xarajatlarni nazorat qilish va boshqarish imkoniyatlarini cheklaydi. Xarajatlar hisobi ko'pincha moliyaviy hisobot tayyorlash uchun xizmat qilib qolmoqda, boshqaruv qarorlarini qo'llab-quvvatlash darajasi esa yetarli emas.

Activity-Based Costing (ABC) yondashuvi asosida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlarning katta qismi bevosita xizmat ko'rsatish jarayonidan ko'ra ko'proq qo'llab-quvvatlovchi faoliyatlarga to'g'ri keladi. Bular jumlasiga mijozlar bilan ishlash, buyurtmalarni qayta ishlash, ichki logistika, ma'muriy boshqaruv va sifat nazorati jarayonlari kiradi. ABC tizimi qo'llanilganda xarajatlar aynan ushbu faoliyatlar bo'yicha taqsimlanadi va natijada har bir xizmat turining real iqtisodiy yuklamasi aniqroq ko'rinadi.

ABC tahlil natijalariga ko'ra, an'anaviy kalkulyatsiya tizimida foydali deb hisoblangan ayrim xizmat turlari qayta hisoblanganda yuqori bilvosita xarajatlar tufayli past rentabelli yoki hatto zararli ekanligi aniqlandi. Aksincha, nisbatan kam resurs talab qiluvchi xizmatlar aslida yuqori foyda keltirishi mumkinligi ham kuzatildi. Bu holat korxonalarda strategik qarorlar qabul qilishda xarajatlar hisobining qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi.

Cost-Volume-Profit (CVP) tahlili natijalari xizmat hajmi, xarajatlar va foyda o'rtasida bevosita matematik bog'liqlik mavjudligini tasdiqladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, xizmat hajmi oshgan sari foyda ortadi, biroq doimiy xarajatlar ulushi yuqori bo'lgan korxonalarda break-even nuqtaga erishish uchun katta hajmdagi xizmat ko'rsatish talab etiladi. Bu esa korxonalar strategiyasida xarajatlarni optimallashtirish va xizmat hajmini barqaror oshirish muhimligini anglatadi.

Raqamli texnologiyalar va ERP tizimlari joriy etilgan korxonalarda xarajatlar hisobining sifati sezilarli darajada yaxshilanganligi aniqlandi. Bunday tizimlar xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatish, avtomatik tasniflash va tahlil qilish imkonini beradi. Natijada inson omili bilan bog'liq xatolar kamayadi, axborotning aniqligi oshadi va boshqaruv qarorlari tezkorroq qabul qilinadi. Biroq kichik va o'rta korxonalarda raqamlashtirish jarayonining sustligi xarajatlar hisobini takomillashtirishga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda.

Umumiy tahlil natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobini takomillashtirish bir nechta tizimli muammolarga borib taqaladi. Ular orasida eng muhimlari — bilvosita xarajatlarni aniq taqsimlash mexanizmlarining yetarli emasligi, kalkulyatsiya usullarining eskirganligi, xarajat markazlari tizimining to'liq shakllanmaganligi hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligidir.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari zamonaviy boshqaruv hisobi instrumentlari — Activity-Based Costing, CVP tahlil, Lean Accounting va ERP tizimlari — kompleks tarzda joriy etilganda xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobining aniqligi sezilarli darajada oshishini, tannarxning real iqtisodiy mazmunga yaqinlashishini hamda korxonalar rentabelligi va raqobatbardoshligi kuchayishini tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar (Выводы и предложения/Conclusion).

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobi va kalkulyatsiya tizimi iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Xizmatlar sektorining o'ziga xos xususiyatlari — mahsulotning nomoddiyligi, iste'mol va ishlab chiqarishning bir vaqtda yuz berishi hamda xarajatlarning yuqori darajada bilvosita xarakterga ega ekanligi — an'anaviy hisob usullarining yetarli emasligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, amaldagi hisob tizimida bilvosita xarajatlarni taqsimlashda soddalashtirilgan yondashuvlar qo'llanilishi tannarxning real holatini to'liq aks ettirmaydi. Bu esa xizmat turlari

rentabelligini noto'g'ri baholashga va boshqaruv qarorlarida xatoliklarga olib keladi.

Shuningdek, Activity-Based Costing (ABC), Cost-Volume-Profit (CVP) tahlili va Lean Accounting kabi zamonaviy boshqaruv hisobi usullarining joriy etilishi xarajatlarni aniqroq hisoblash va resurslardan samarali foydalanish imkonini berishi aniqlandi. Raqamli texnologiyalar va ERP tizimlari esa hisob jarayonlarining aniqligi, tezkorligi va shaffofligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobi va kalkulyatsiya tizimini takomillashtirish korxonalar moliyaviy barqarorligini oshiradi, foyda va zarar tahlilini aniqlashtiradi hamda raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

Takliflar

Xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda xarajatlar hisobini yuritishda xalqaro amaliyotda keng qo'llanilayotgan Activity-Based Costing (ABC) tizimini bosqichma-bosqich joriy etish lozim.

Bilvosita xarajatlarni taqsimlashda an'anaviy proporsional usullardan voz kechib, faoliyat turlari va resurs iste'moli asosidagi yondashuvlardan foydalanish tavsiya etiladi.

CVP (xarajat-hajm-foyda) tahlilini boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoniga integratsiya qilish orqali rentabellikni oshirish mumkin.

Korxonalarda xarajat markazlari va javobgarlik markazlarini aniq belgilash hamda ular bo'yicha alohida hisob yuritish tizimini yo'lga qo'yish zarur.

Budjetlashtirish tizimini takomillashtirish va xarajatlarni rejalashtirishni kuchaytirish orqali moliyaviy intizomni oshirish lozim.

ERP tizimlari va raqamli buxgalteriya platformalarini joriy etish orqali xarajatlar hisobini avtomatlashtirish va real vaqt rejimida nazorat qilish tavsiya etiladi.

Korxonalar buxgalteriya va moliya xodimlarining boshqaruv hisobi, ABC va zamonaviy kalkulyatsiya usullari bo'yicha malakasini oshirish bo'yicha doimiy o'quv dasturlarini tashkil etish zarur.

Xizmat turlari bo'yicha rentabellik tahlilini muntazam amalga oshirish va past samarali yo'nalishlarni optimallashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar (Литературы/ References):

1. IAS 2 – Inventories. International Accounting Standards Board (IASB), 2023.
2. Horngren, C., Datar, S., Rajan, M. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson, 2022.
3. Kaplan, R. S., Anderson, S. R. Time-Driven Activity-Based Costing, Harvard Business Review Press, 2021.
4. Drury, C. Management and Cost Accounting. Cengage Learning, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun (yangilangan tahrir), 2023.
6. Deloitte. Digital Transformation in Finance and Cost Management Report, 2024.
7. Maskell, B., Baggaley, B. Practical Lean Accounting, 2021.
8. Hilton, R., Platt, D. Managerial Accounting: Creating Value in a Dynamic Business Environment, 2023.
9. IFAC. International Good Practice in Cost Accounting and Management Control, 2024.
10. Iminova Nurjahan Qodirjon qizi. (2026). O'zbekiston sug'urta bozorida kompaniyalarning moliyaviy ko'rsatkichlari dinamikasi. Insurance market of Uzbekistan, 3(2), 34–37. https://doi.org/10.55439/INS/vol3_iss2/379